

Elga KAGAINĒ

LOKĀLO AIZGUVUMU NOZĪMJU ATTĪSTĪBAS TENDENCES ZIEMEĻRIETUMVIDZEMES IZLOKSNĒS (BALTIJAS SOMU VALODU AIZGUVUMI)

Izlokšņu leksikas sastāvā, it īpaši pierobežas izloksnēs, nozīmīgu vietu ieņem lokālie aizguvumi, kas izlokšņu pārstāvju valodā adaptējas ne tikai fonētiski un gramatiski, bet iekļaujas arī izlokšņu semantikas attīstības procesos, gan funkcionējot par dažādu reāliju, parādību, dzīvu būtņu apzīmējumiem, gan diferencējot mantoto vārdu semantiku, resp. piedaloties mantoto vārdu semantiskās slodzes pārdalīšanā. Lokālo aizguvumu semantika, vārdam ienākot no vienas valodas (vai dialekta) otrā, var vai nu saglabāties relatīvi nemainīga, t.i., aizguvums var paturēt aizguvuma avota nozīmi (vai nozīmes), vai arī, adaptējoties izloksnēs, transformēties, paplašināties vai sašaurināties. Atšķirībā no aizguvumu semantikas attīstības literārās valodas sistēmā, kur tā ir saistīta ar rakstu valodu un normatīviem kritērijiem, izloksnēs šī attīstība ir pakļauta mutvārdu komunikācijas formas specifikai, ir saistīta ar izlokšņu pārstāvju individuālās uztveres un izteiksmes īpatnībām, un tā rezultātā arī aizguvuma semantiskās robežas var kļūt aptuvenas, neatbilstošas tā sākotnējam saturam. Tātad uz lokālā aizguvuma semantikas attīstību un atšķirību veidošanos iedarbojas tie paši ekstralingvistiskie faktori, kas ietekmē arī izlokšņu mantotās leksikas dialektālo nozīmju veidošanos¹.

Tāpat kā literārās valodas un izlokšņu sistēmas vārdu intralingvistiskajās semantiskajās attiecībās arī aizguvumu un aizguvuma avota semantikas salīdzinājumā var izdalīt divas pamatgrupas: 1) lokālie aizguvumi, kuru semantika izloksnēs ir identa vai maksimāli tuva aizguvuma avota semantikai devējvalodā (vai devējdialektā) un 2) lokālie aizguvumi, kuru semantika aizguvējās izloksnēs adaptācijas gaitā ir transformējusies, paplašinājusies vai sašaurinājusies.

¹ Par to sk. E. K a g a i n e, Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs, Rīga, 1992, 13. un sek. lpp. Ekstralingvistiskā konteksta un konsituācijas nozīmi, runājot par lituānismu semantisko adaptāciju Lietuvas pierobežas izloksnēs, atzīmē V. Š a u d i ņ a, norādot arī uz vārda lietošanas aptuvenību un semantisko robežu nenoteiktību; sk. V. Š a u d i ņ a, Lituānismi dažās Lietuvas pierobežas sēliskajās izloksnēs (Akniste, Gārsene, Laši, Prode). Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai, Rīga, 1994, 96.

Lokālo aizguvumu semantikas noturīgumu vai arī pretēji – tendences attīstīties, pārveidoties un sazaroties – ietekmē dažādi cēloņi, kas saistīti gan ar vispārīgām polisēmijas attīstības likumsakarībām, aizguvuma avota semantiskās struktūras sazarotību un ietilpību devējvalodā, ar lokālā aizguvuma vietu un funkcijām izlokšņu pārstāvju valodā, kā arī ar mutvārdu komunikācijas formas specifiku, emocionāli ekspresīviem un citiem faktoriem.

Lielākajai lokālo aizguvumu daļai, adaptējoties aizguvējā valodā vai izloksnēs, ir vērojamas semantiskas izmaiņas, notiek nozīmju pārveidošanās, paplašināšanās, sašaurināšanās, resp. iekļaušanās aizguvējas valodas (izlokšņu) semantikas attīstības modeļos. Šajā aspektā var izdalīt vairākas grupas:

1. Aizguvumi, kuru semantiskās izmaiņas varētu būt notikušas jau aizgūšanas procesā, un izloksnēs tie, salīdzinot ar aizguvuma avota semantiku devējvalodā, jau ir ienākuši ar daļēji atšķirīgu transformētu nozīmi. Šie aizguvumi ar pārveidotām nozīmēm parasti ietilpst vienā tematiskajā grupā (parasti tie apzīmē priekšmetu, parādību, dzīvu būtņu paveidus, sugas); nonākot saskarē ar mantotajām leksēmām, kas apzīmē tos pašus (vai līdzīgus) priekšmetus, parādības, dzīvas būtnes, tie var kļūt par mantoto vārdu nozīmes diferencētājiem. Piemēram, lokālais aizguvums *ķīnis* (ME II 389 *ķīnis* .. Aus estn. *kān* „Bremse“), kas reģistrēts Idū, Jeros, Ūņos, Nauksēnos, Rūjienā, nav sastopams ar nozīmi ‘dundurs’ (kā aizguvuma avotam igauņu valodā), bet gan tikai ar nozīmi ‘spindele’: *ķīn² i tād² garēn kukaīn² lapsenmuōde, viņ² kuōž² un tād² dzēltenum² paliēk² zīrgam² uz spalū* Jeros; *ķīn², tiē i mazaki ka duñduri, tiēvi², gari, ķīn² kuōda² luōpim, zīrgim²* Nauksēnos.

Semantiska transformācija skar tos lokālos aizguvumus, kur vienlaikus ar vārda (vai kādas vārda formas) aizgūšanu ir notikušas arī gramatiskas izmaiņas, gramatisko kategoriju maiņa. Tā, piemēram, Ērgemē un Valkā vecāko izlokšņu pārstāvju valodā ir reģistrēts aizguvums *midēgi* ‘joki, blēņas, palaidnības’, parasti vārdu savienojumā *netaisi midēgus* ‘neblēņojies, neniekojies’: *midēgi – tūo vādu es ēsu dziždēš, ka agrāk tā tēica uz bērnim, juōkus, palaīdnības lāi netaisa* ĒIV II 310. Vārdu etimologizējusi S. Raģe, norādot, ka tas saistāms ar igauņu valodas pronomenu *mis* ‘kas (par priekšmetu)’ un ir uzlūkojams par šā pronomena formas *miski* partitīva *midagi* pārņemumu². Šajā gadījumā, pārņemot pronomena locījuma formu, aizguvums ir mainījies arī vārdšķiru (pronomena forma → substantīvs) un tam aizguvējās izloksnēs ir izveidojusies jauna nozīme, resp. tas ir semantiski transformējies.

2. Lokālie aizguvumi, kuri izloksnēs ir ienākuši ar kādu aizguvuma avota devējvalodas vai devējdialekta nozīmi (nozīmēm), bet kuriem adaptācijas gaitā ir notikusi semantikas paplašināšanās, izveidojušās jaunas sekundāras nozīmes, t.i., notikusi iekļaušanās aizguvējas valodas (izlokšņu) semantiskās struktūras attīstības

² Informācija ņemta no S. Raģes referāta III Starptautiskajā somugru kongresā Tallinā 1970. gadā.

modeļos. Šī ir viena no plašākajām grupām. Visbiežāk nozīmju sazaršanās ir vērojama relatīvi plašākā areālā reģistrētiem vārdiem, kur arī aizguvuma avots ir polisēmisks vārds vai arī tāds, kam ir tendence uz polisēmiju. Visi šie izmaiņu cēloņi ir saistīti gan ar vispārējām polisēmijas attīstības likumsakarībām, gan dažādiem ekstralingvistiskiem apstākļiem un mutvārdu komunikācijas formas īpatnībām. Bez tam jāņem vērā, ka līdzīgi nozīmju pārnesumi, pamatojoties uz līdzīgām cilvēku domāšanas likumsakarībām, līdzīgu ģeogrāfisko un kultūrvidi u.tml., var veidoties neatkarīgi kā devējvalodā, tā aizguvējā valodā. Tāpēc ne vienmēr ir iespējams noteikt, vai kāds aizguvums izloksnēs ir ienācis ar vairākiem leksiski semantiskajiem variantiem vai arī kāda līdzīga aizguvuma nozīme ir patstāvīgs polisēmijas attīstības rezultāts. Tā, piemēram, aizguvumiem no igauņu valodas *peksēt*, *peksīt* (ME III 194 *peksēt* ... Aus liv. *peks* od. estn. *peksma* „schlagen, dreschen“), kas ZRV izloksnēs ir izplatīti un bieži lietoti vārdi, nozīmes ‘kult (labību)’ un ‘sist; pērt’ ir vienlīdz izplatītas: *peksit* – *tas i kult, tuõ teic² agrak, ka a sprigulim kül, muñsej laikam nuõ² igāũñim pañēmuši* Svētcieņā; *bēnus ka žagarē, ta saka – peksē* ĒIV III 13; *teu vaĩdzes² peksit, ja vel lĩdises² uõtr zemenes* Jeros. Šīs nozīmes vārdam *peksma* ir minētas arī igauņu valodā. S. Raģe, aplūkojot vārdus ar sakni *peks-* latviešu valodā, uzskata, ka vārds *peksēt* no Baltijas somu valodām pārņemts ar divām šī vārda nozīmēm³. Šo nozīmju pārņemšana ir pilnīgi iespējama, taču nevar noliegt analogu, tipoloģiski kopīgu semantikas attīstību arī pašās aizguvējās izloksnēs; sk. arī LLVV IV 473–474 *kult* (kult (labību, graudus) → pērt (5. noz.)). Tāpat arī ar intensitāti un desemantizāciju saistīto fiziskās iedarbības verbu semantikas attīstība nav atkarīga no vārda cilmes un lokālā ierobežojuma⁴; līdzīgi kā mantotajiem vārdiem *kult*, *mīstīt*, *mizāt* u.c. analogas ar intensitāti saistītas nozīmes pēc šī modeļa veidojas arī aizguvumiem, piemēram, *rabāt* (ME III *rabāt* .. Aus liv. *rabb*, estn. *rabama* „schlagen“) bez galvenās ar labības kulšanu (resp. graudu izdauzīšanu no labības kūļa) saistītās nozīmes reģistrētas arī citas intensīvas darbības nozīmes, kuru konkrētais saturs atklājas gan lingvistiskā, gan situatīvā kontekstā: ‘ēst (ar lielu apetīti)’: *luõbi tik iekšā. rabā tik iekšā, ēd*. Rencēnos; *cāļen tikuš klā² un raba kaņeps* Jeros; ‘intensīvi (ko) darīt, strādāt’: *līec iekšā puīku biētēs /biešu laukā/, lāi rabā /lai novāc un apdarina bites/* ĒIV III 173.

Viens no izplatītiem lokālo aizguvumu semantiskās struktūras attīstības un paplašināšanās veidiem tāpat kā mantotajiem vārdiem ir metaforisks un metonīmisks

³ S. Raģe, Par vārdiem ar sakni *peks-*, – Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973, Rīga, 1972, 211–212.

⁴ Sk. arī E. K a g a i n e, Par dažām vārdu semantikas attīstības tendencēm latviešu valodas izloksnēs, – Baltistica, IV priedas, 1994, 79–80.

pārnesums. Tā, piemēram, daudzās ZRV izloksnēs ir sastopams lokālais aizguvums *koska* (ME II 255 *koska* .. Tannen- od. Fichtenrinde .. Nebst *kaska* wohl aus estn. *košk* „Fichtenrinde“). Vārda semantika lielā daļā gadījumu saskan ar aizguvuma avota nozīmēm devējvalodā (sk. Wied. 349 *kosk* ‘in langen Streifen abgezogene Fichtenrinde, jede dicke Rinde überhaupt und Aehnliches (wie hart gewordenes Fell, Schorf und dgl.)’), tajā ietverta norāde uz potenciāli iespējamo nozīmju attīstību (jede dicke Rinde überhaupt und Aehnliches), kas adaptācijas gaitā izpaužas šī aizguvuma lietojumā. Nozīme ‘(sakaltusi) koka miza; noplēsta egļu miza’ saskan ar aizguvuma avota nozīmi devējvalodā: *kuôk² mis /mizas/ sâûc² pa koskam* Jeros; tālākās semantiskās attīstības gaitā vārds tiek lietots, runājot ne tikai par cietu koka mizu, bet to attiecina arī uz augļu, ogu, pākšaugu mizām, graudu apvalkiem: *êkšuôgâm ciêtas koskas* Rencēnos; *piê bîdeles jâu kviešâm visu tûo kosku nûobîdelê nuô* Kārķos. Tālāk uz līdzības pamata apzīmējums pārņests uz sacietējušu, sakaltušu kārtu kādas vielas virspusē – garozu, plēvi, kreveli: *dublîm kosk viřsa², uznâcs sałs²* Lādē; *piênâm koska viřsû* Rencēnos; *kosk nedriķst² plêst² nuô², ka apuža nâu sadzijs* Jeros. Vēl tālāka pārnesuma rezultātā daļā izlokšņu vārdam fiksēta arī nozīme ‘āda; čaula’: *ka vilks² /nokautai cūkai/ kosk nuô², ta gaļ nebûs² tik ilg jâcep²* Jeros.

Aizguvumu semantikas attīstība norit, vārdam iekļaujoties aizguvējā valodā eksistējošos semantiskās struktūras attīstības modeļos. Viens no šādiem modeļiem ir regulārs metonīmiskais pārnesums, kas raksturīgs noteiktas semantiskas grupas vārdiem, piemēram, trauks → šī trauka saturs, augs → šī auga auglis, koks → šī koka koksne u.c.: *viška* ‘liekšķere ar īsu kātu (graudu šķirošanai sviežot)’ (ME IV 623 *viska* = *viška* die Worf-schau-fel. Aus estn. *wiske* dass.; ME IV 628 *viška* 1) = *viska* die Worf-schau-fel): *a višķin’ višķaj groûd’s²* Lodē; ‘vielās daudzums, kas ietilpst šādā liekšķerē’: /lopiem/ *puzdiênâ duôduôt kâdas divas višķas miłtu* ĒIV III 741; *muraka, murika, murene* ‘lācene (augšs)’ (ME II 669 *murika* .. Aus estn. *murik(as)*): *puros âûg² muraks. murakam i plats, ruôbēns² laps un bałt ziêd²* Jeros; ‘lācene (oga)’ *murak zapt i a koūlim* Lodē; *murikas, tâ mûms sâuca, tâdas dzêltânas* Vijciemā.

Daudzos gadījumos aizguvumu semantikas paplašināšanās vienlaikus notiek gan metonīmiska, gan metaforiska pārnesuma rezultātā. Piemēram, daudzās ZRV izloksnēs ir sastopams aizguvums *topsis* ar primāro nozīmi ‘neliels, arī vecs (skārda, māla vai cita materiāla) trauks (pods, neliels spainis, krūze u.tml.)’: *topsis i kâc tâc traūks, tâc pac kâ ķopsis* ĒIV III 557; *salikti liêli un mazi topši un topsiři², visâdas² boņdzeles, veçi bleķa traūki* Vecatē. Ar šo nozīmi vārds reģistrēts arī ME un EH, un tā pamatos atbilst aizguvuma avota nozīmei devējvalodā (ME IV 216 *topsis* 1) eine alte Blechbûchse .. Aus estn. *tops* „kleines Gefâss“ un EH II 688 1) ein kleines Gefâss aus Holz, Blech od. Porzellan od. ein kleines irdenes Gefâss). Vairākās izloksnēs – Ainažos,

Alojā, Braslavā, Pālē, Rozēnos, SkanĶalnē, Vilzēnos – ir reģistrēts zirņu un kaņepju ēdiena – zirņu piku nosaukums *topši*, kās, domājams, veidojies ar metonīmisku pārnesešu ‘trauks → ēdiens’⁵ (*topšus taīsa nuō² grūstām² kaņepēm, vārūtīm², sagrūstīm² kartinīm, apgraūzdētīm² ziņņu mīlīm Vecatē*), bet metaforiska pārneseša rezultātā (domājams, uz līdzības pamata) nosaukums attiecināts arī uz augiem (sk. ME IV 216 *topsis* .. 2) Eisenhut, Frauenschuh /kurpīte? EK/ Umurgā un EH II 688 – *t. aug meža zemumuos* Alojā (augš nav identificēts)). Atsevišķās izloksnēs fiksēti arī piemēri, kur nozīme pārneseša uz resnu cilvēku: *bērs² tād² rešens soūc² pa topšīm. iēt kāt² topsis pa pagalm* Rozēnos; šāds pārnesešs raksturīgs daudzām valodām un iekļaujas nozīmju pārnesešu tipoloģiskajos modeļos⁶.

Aizgūvums *topsis* ZRV tiek lietots ne tikai kā sugas vārds; tas ir iekļāvijs arī īpašvārdu kategorijā. Toponīmiskā tas reģistrēts kā māju nosaukums Idū, Lodē, Mazsalacā, Rūjienā: *mums Topsis mājas vārc² – Pētertopsis, Večtopsis un Jauntopsis, trīsi² Topši* Mazsalacā; *Topsis – mājvārc². Vīln² dzīvo² Topsis* Idū. Bez tam *Topsis* īpašvārda funkcijā ZRV izloksnēs ir izplatīts kā suņa vārds – tas reģistrēts Idū (*Topsis i Šīmaņ sunc*), Kārķos, Naukšēnos, Rencēnos (*suņām ār i vāc Topsis, suni sāuc pa Topsis*), Sēļos.

3. Kā zināms, leksēmas, pārejoj no vienas sistēmas otrā, var iegūt arī zināmu ekspresiju un to nozīmes konotatīvus semantiskos papildelmentus. Daļa lokālo aizgūvumu ir pārņēmti ar identu nozīmi kā aizgūvuma avotam devējvalodā, bet izlokšņu pārstāvju runā tie ir ieguvuši ekspresiju un nereti arī lietojuma ierobežojumu, līdz ar ko rodas arī atšķirīgas semantiskas nianses no aizgūvuma avota devējvalodā. Šī emocionālā ekspresija var būt dažāda – pozitīva (piemēram, humoristiska) vai arī negatīva (pejoratīva, ironiska u.tml.). Negatīvā vērtējuma diapazons var būt visai plašs – no nelielas nevērības pieskaņas līdz izteikti pejoratīvai nokrāsai. Piemēram, ZRV izloksnēs ir reģistrēti daudzi no igauņu valodas aizgūti runas verbi *lorāt, lorīt, lorzāt, peratāt, porzāt* un to varianti⁷ ar dažādām emocionāli ekspresīvās nokrāsas gradācijām, tāpat šajā grupā var ietilpt citu tematisko grupu vārdi, piemēram, ar pejoratīvu nokrāsu Lugažos un Liellugažos reģistrētais lūpu nosaukums *mokas*; vārdu etimoloģizējusi S. Raģe (< igauņu *mokk* ‘lūpa’)⁸. Ar humoristisku nokrāsu un paprasti sarunā ar bērniem vairākās ZRV izloksnēs – Ērgēmē,

⁵ Par to sk. B. Bušmane, Ēdienu nominācija latviešu valodas izloksnēs, – LPSR ZAV, Nr. 8, 1986, 80.

⁶ O. Bušs, aplūkojot ģermānismu *baļļa, baļģe, baļva* vēsturi un funkcijas latviešu valodā, atzīmē, ka nozīmes pārnesešu ‘samērā liels, paplats, apaļš trauks’ → ‘resns cilvēks’, šķiet, var uzskatīt par semantisku universāliju; sk. O. Bušs, No ģermānismu vēstures (*baļļa, baļģe, baļva*), – Latviešu valodas kontaktu pētījumi, Rīga, 1987, 135–145.

⁷ Sīkāk par to sk. E. Kagiņe, No Baltijas somu valodām aizgūtie runas verbi Ziemeļvidzemes izloksnēs, – Latviešu valodas kontaktu pētījumi, Rīga, 1987, 149–162.

⁸ Informācija ņemta no S. Raģes referāta III Starptautiskajā somugru kongresā Tallinā 1970. gadā. Ar šo pašu sakni S. Raģe saista arī Jeros reģistrēto *moka* ‘nejēga’ un Ērgēmē fiksētos *moka, mokāns* ‘muļķīgs, neattapīgs cilvēks’ (ĒIV II 327).

Jeros, Koņos, Mazsalacā, Valkā u.c. ir reģistrēts aizguvums *magāt* 'gulēt' (ME II 547 *magāt* schlafen Kauguros. Aus estn. *magama*): *tuo jàu gàn saka, es uz bērim ęsu dziŗdēš – ęi magātu! citi iēt gulētu, mani sùta magātu* ĒIV II 264; *ięsim² magat, teų acins veras cię²* Jeros. Aizguvumi ar konotatīviem papildelementiem ir arī lielākā mērā pakļauti semantiskām modifikācijām, jo tie bieži tiek lietoti dažādās sadzīves situācijās, kur šo vārdu nozīmi papildina ārpusvalodiskā situācija, vide, runātāja individuālās īpatnības u.tml. Bez tam šī leksikas grupa, salīdzinot, piemēram, ar dialektālo terminoloģiju, ir mazāk saistīta ar precizitātes nepieciešamību un līdz ar to pieļauj runātāja brīvāku improvizāciju, tādā veidā padarot nenoteiktākas arī vārda semantiskās robežas.

4. Runājot par lokālo aizguvumu semantikas attīstību, jāmin arī tāda valodas vienību mijiedarbība kā kontaminācija. Kontaminācija visbiežāk vērojama leksikas, fonētikas un gramatikas līmenī, taču mutvārdu komunikācijā tai ir nozīme arī semantikas aspektā, jo nereti fonētiski līdzīgiem, bet etimoloģiski atšķirīgiem vārdiem kontaminācijas ietekmē var veidoties līdzīgas nozīmes; šī semantiskā kontaminācija biežāk realizējas vienlaikus ar citu līmeņu valodas vienību mijiedarbību. Piemēram, vairākās ZRV izloksnēs, kā arī EH I 758 ir reģistrēti vārdi *loņta, loņte*: EH I 758 *loņta* „*nuo liniem nuogriezta saite, veçs virves gabals*“ Lielsalacā (bez norādes par vārda cilmi); *loņte* 'no pakulām vīts valgs': *loņt – tas tâc² grięstaš vaļks, tâ² vaļej no pakulam sagrięsc* Jeros; *ta nu gan a divam loņtem sasę² aĩtam² vārts²* Jeros; *tâd² loņt mĩkst² vių, kuõ² teļim un aĩtim² kãįs sięn²* Svētcieņā. Vārdu etimoloģizējusi S. Raģe, saistot to ar Wied. 521 *loņt* dialektālu nozīmi 'hedene Schnur z. Binden des Flachses'⁹. Ar šo vārdu saistāms arī Vainižos fiksētais šī aizguvuma variants *luņte* (arī igauņu valodā ir varianti ar *o* un *u*; sk. Māgiste IV 1354 *lont* .. auch *lunt* dial. O 'hedene Schnur z. Binden des Flachses'): *es nuõgrięz² nuõ² saļmim tâd² luņt un pięsę² âbelei² za:r*. Vārdam uz līdzības pamata (priekšmets → dzīva būtne) reģistrēta arī pārnesta nozīme 'gara auguma vājš, ļodzīgs cilvēks': *ciļvek² ar nuõsoũc² par luņt – kas ir švaks un garš²; tâd² luņt pięlikuš² pię² /labības/ oũkšaduõšan², ne viņč² var lãg pięņemt² pills dakš, ne uzduõ² oũkša²* Vainižos. Šajā vārdu grupā iekļaujas arī Rozēnos reģistrētais *loņcka* 'vecs valgs, virve': *loņck^a – veçs striķs, šķĩst² puš, nevar ņemt, sięt²*, kas leksiski varētu būt veidojies kontaminācijas rezultātā no *loņte* un *laņcka* (ME II 419 *lancka* 1) der Lappen, Fetzen), paturot lokālā aizguvuma *loņte* nozīmi.

Pie *loņta* S. Raģe min arī EH I 758 Salacā reģistrēto *lontināt* „luncinat“, salīdzinot to ar igauņu *lont lant! lont lont! lonta lonta!* 'schlink schlank (von langsamer Bewegung)' Wied. 521. *lontināt, luntināt* 'luncināt' reģistrēti arī vēl citās ZRV izloksnēs: *vilķs² kouũcs² ka traks, loņtinaš tuõ ast* Svētcieņā; *sunc luņtina ast, viņč² i droũdziks²* Vainižos.

⁹ S. Raģe, Pisietūmoloģiaid (Hiliseid eesti ja liivi laene lāti keeles), – Fenno-ugristica, I, Tartu, 1975, 265.

Kontaminācijas, tajā sakarā arī semantiskās kontaminācijas loma īpaši būtu aplūkojama ar ekspresiju saistīto lokālo aizguvumu semantikas attīstībā. Emocionāli ekspresīvajā leksikā atkarā no konkrētas situācijas un runātāja individuālām asociācijām biežāk nekā neitrālā runā var kontaminēties dažādas valodas vienības vai variēties to nozīmes. Piemēram, komunikācijas procesā impulsīvi var tikt kontaminēti dažādi runas verbi vai to pejoratīvi varianti: *ļēřrastāt* 'plāpāt; arī runāt (svešā, nesaprotamā valodā)': *nevār ne-kà saprast, kùo viņas tūr ļēřrastā* ĒIV II 259; *viņč² ļēřrasta pulk², es tik klāūsas un nesapruōt²* Jeros, kas varētu būt veidojies no *ļerrāt* (sal. ME II 538 *ļera* .. der Schwätzer, Fasler, Trödler, *ļerēt* .. schwatzen, faseln, ohne Grund bellen) + *peřrastāt*; Valmieras apkārtnē ar to pašu nozīmi un stilistisko nokrāsu *plęratāt* < *plęrāt* + *peřratāt*¹⁰. Zināma nozīme kontaminācijai varētu būt arī tādu ZRV izloksnēs izplatītu runas verbu kā *plorzāt*, *plorzāt*, *plorzāties*, *plorzāties* u.c. rašanās procesā. Te varētu būt notikusi vairāku vārdu vai formu kontaminācija: *lořzāt* (ME II 509 II *lořzāt* schwatzen Rūjienā, Ozolmuižā, Nauksēnos. Aus estn. *lorisema* dass.) + *plęrāt* (ME III 369 *plęrāt* leeres Zeug schwatzen; varbūt arī *plāpāt* ietekme?). Ņemot vērā to, ka visi šie vārdi ietilpst onomatopoētisko vārdu grupā, runāt par to cilmi, kā arī kontamināciju ir visai problemātiski, jo dažādas ar dzirdes orgāniem uztveramas skaņas dažādās valodās var tikt atdarinātas pilnīgi patstāvīgi. Tomēr arī daļā gadījumu nevar noliegt savstarpējas ietekmes un mijiedarbību. Semantiskās kontaminācijas loma lokālo aizguvumu, it īpaši ar ekspresiju saistīto leksēmu nozīmju attīstībā turpmāk būtu detalizētāk pētāma.

TENDENZEN DER BEDEUTUNGSENTWICKLUNG VON LOKALEN ENTLEHNUNGEN IN DEN MUNDARTEN NORDWESTLIVLANDS

(Entlehnungen aus den ostseefinnischen Sprachen)

Zusammenfassung

Bei den meisten lokalen Entlehnungen ist nach ihrem Eintritt und Adaptierung in der Rede der Mundartträger auch eine Weiterentwicklung der semantischen Struktur zu beobachten. Die Bedeutungserweiterung und Bildung sekundärer Bedeutungen trifft man bei in einem relativ breiterem Areal gebräuchlichen Entlehnungen, zumeist solchen, wo auch die Entlehnungsquelle ein polysemisches bzw. zur Polysemie tendiertes Wort ist. Die Bedeutungsentwicklung ist sowohl mit den allgemeinen Gesetzmäßigkeiten der Entwicklung von Polysemie (z.B., mit Bedeutungsübertragung: *koska* '(verdorrte) Baumrinde; abgerissene Tannennrinde' → 'Schale von Beeren und Hülsenfrüchten; Kornschale' → 'vertrocknete Schicht auf der Oberfläche eines Stoffes; Kruste; Schorf' → 'Haut (des Tieres)'; *topsis* 'kleines, auch altes Gefäß (aus Blech, Ton oder einem anderen Stoff)' → 'ein Gericht – Klumpen aus Erbsen und Hanf' → 'ein Gewächs' → 'dicker, stämmiger Mensch') und der Einfügung von Wörtern in die Entwicklungsmodelle der semantischen Struktur, welche in der Entlehnersprache vorhanden sind, als

¹⁰ Par *peřratāt* sk. ME III 201; arī S. R a ģ e, Baltijas somu valodu aizguvumi latviešu valodā, ko pirmais etimoloģizējis J. Endzelīns, – Dialektālās leksikas jautājumi, I, Rīga, 1986, 70–71; par šo verbu lietojumu runas procesā: E. K a g a i n e, No Baltijas somu valodām aizgūtie runas verbi Ziemeļvidzemes izloksnēs, – Latviešu valodas kontaktu pētījumi, Rīga, 1987, 149–161.

auch mit Aktualisierung der konnotativen Elemente verbunden, derzufolge die entlehnten Lexeme emotional-expressive Färbung oder eine Gebrauchseinschränkung erfahren (z. B. *magāt* 'schlafen' – humorvolle bzw. ironische Färbung oder aber Gebrauch in Konversation mit Kindern). Bei Charakterisierung der semantischen Entwicklung von lokalen Entlehnungen soll auch der Umstand beachtet werden, daß diese Entwicklung der Spezifik der mündlichen Kommunikationsform ausgesetzt und mit Eigenartigkeiten der individuellen Auffassung und Äußerung der Mundartträger sowie verschiedenen extralinguistischen Umständen verbunden ist. Demzufolge können auch die semantischen Grenzen der Entlehnungen ungenau werden, durch Kontamination auf verschiedenen Ebenen, darunter auch durch semantische Kontamination, hervorgerufene Erscheinungen zum Ausdruck kommen.

Saīsinājumi

- EH – *J. Endzelīns, E. Hauzenberga*, Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai, I–II, Rīga, 1934–1946.
- ĒIV – *E. Kagiņe, S. Raģe*, Ērgemes izloksnes vārdnīca, I–III, Rīga, 1977–1983.
- LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca, I–VII₂, Rīga, 1972–1991.
- Māgiste – *J. Māgiste*, Estnisches etymologisches Wörterbuch, I–XII, Helsinki, 1982–1983.
- ME – *K. Mūlenbachs*, Latviešu valodas vārdnīca / Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I–IV, Rīga, 1923–1932.
- Wied. – *F. J. Wiedemann*, Eesti-saksa sõnaraamat, Tallinn, 1974 (4).